

լոթ ռուս բանաստեղծին՝ իւր մէկ առակին մէջ նկարագրածը: Անբաժ մը մարդ մ'ուզեց իւր կտորին լծել կարապ մը, խեցգետին մը եւ ձուկ մը, բայց կարապը թռչելու սկսաւ, խեցգետինը դեպ ի ետ կը քաշէր կառքը, եւ ձուկը ի ծով կը գիւժէր: Ի նշ օգուտ՝ կը գոչէր Օրիորդ Բեգլարեան, եթէ այլ կարապ մըն է, կ'ընէ խեցգետին, եւ աղջիկը — ձուկ մը: Բուսական իշխանութեան տակ կնոջ զարգացումն շատ յառաջացած է: 1880էն ի վեր հայ աղջկանք եւ կանայք օտար բարձրագոյն դպրոցներն ալ կը յաճախեն: Հիմա 8 հայ օրիորդ կ'ուսանին ի գէնֆ, եւ 2 հատ ի Բեռն: Կիկողայոս Բ. կայսրը՝ համալսարանի բժշկական ծիւղը ազատ ըրած է կանանց համար: Բայց կանայք մասնաւոր շնորհակալութիւն մ'ունին Ալեքսանդր Գ. ին նկատմամբ: Եռասուլումն սովորական «ուսնայ մանկաբարձ» տիտղոսին տեղ՝ «կին բժիշկ» տիտղոսն շնորհած է, եւ մասնաւոր նշան մը: Բուսաստան բժշկութիւն մեծ յարգ կը վայելէ: Բայց չայտատանի կանայք չեն ուսանիր՝ ազատագրելու, արծաթ չաճելու, ընտանեաց պարտաւորութիւններէն հրաժարելու համար, ոչ այլ իրենց ցաւագար քոյրերուն օգնելու համար. եւ Փառք Աստուծոյ, Եւրոպայի պէս՝ հեռագրատանց, հեռաձայնատան, պաշտօններու... մէջ ծառայելու հարկաւորութիւն չունին. վասն զի արանց եւ կանանց համեմատութիւնը ճշգրիտ պահուելով, ամէն ալ կ'ամուսնանան: Համառօտ կերպով յիշատակեց Օրիորդ Բեգլարեան անկախաւոր պայմանները, ճաշկատանի հայ կնոջ, որ մահու չափ իւր գոյութիւնը պահպանելու ստիպուած ըլլալով, չի կրնար ընտանեացէս բարձրագոյն ուսմանց վրայ մտածել: Բայց «ուսահայ կինը» բարոյական պարտաւորութիւն ունի, կ'ըսէր, այս նկատմամբ օգնութեան հասնելու իւր տաճկահայ քրոջը...» Եւ հոս կրօնով կ'ընէր Օրիորդն՝ երջանիկ կանանց, որ ձեռք կարկառուն իրենց դժբախտ քոյրերուն վիճակը բարեւթելու, վասն զի առանձինն վայելած երջանկութիւնն՝ կիսկատար երջանկութիւն մըն է: «Այս է բժիշկ կանանց պարտքն, ազատել կանայքն արըշտութենէ եւ խանակեցութենէ, լեղելէի պատմագրութենէն յառաջ բերած աղոթքի կտորով, եւ «Մշեցի աղէկան, բանաստեղծութեամբ վերջացուց Օրիորդն իւր ճառահասութիւնը: Վարձատրու-

թիւնն եղաւ ներկայից ծափահարութիւններն եւ ծաղիկայ փնջերն ու շնորհաւորութիւնները: Յանկախ էր թերեւս «Հանդիսին» էջերուն մէջ կարգաւ բովանդակ ճառը. բայց էական կէտերն զանց առած չենք: Ուրախ ենք մայրաքաղաքիս մէջ նշանաւոր փրօթեցողներու առջեւ այլ Օրիորդի մ'առած առաջին քայլին համար. յուսանք թէ վերջինը չէ:

Օրիորդ Բեգլարեան կը դառնայ իւր հայրենիքը, ուր պիտի հաստատէ առաջին կանանց հիւանդանոցը, որով պիտի ըլլայ Օրիորդի առաջին հիմնարկան այսպիսի օգուտակար հաստատութեան մը: Թեպէտ Աստուան Օրիորդ Բեգլարեանից արդէն իւր բժշկութիւնը կը պաշտօնավարէ, բայց բուն շարաստանցի չէ, այլ ի Բուսիս ցան ու ջրը պարզ չայ գաղթական ընտանեաց մը զաւակը: Թաղողութիւն կը մաղթենք տաղանդաւոր Օրիորդին եւ կը բարձանք որ եռանդուն հետեւողներ գտնէ:

Հ. Բ. ՄՂՆ.



Ս Ա Յ Ն Ն Ա Ռ Օ Ս Ա Վ Ս Ն

ՆԵՐՍԵՍԻՆԻԷ ԲՈՒՆԱՐԱՆԻԹԵՆՆ

Իրգմնց Ա. Քիչմիշեանց, Թիֆլիզ, 84. Մ. Շարաձէի.
 № 302, գին — 80 կոպ.:

Պիտի չախլիքը եթէ ըսենք՝ Բնական պատմութիւններու սահմանաւ է, ըստ մեծի մասին, 95 թուականը. վասն զի 3 միշեւ 4 գիրք հրատարակուած կը տեսնենք այս նիւթիս վրայ: Ի բաց առեալ մին՝ միւսներն դպրոցական դասագիրքը չեն: Մասնաւորներ մեր խօսքը «Գիտելիք բուսաբանութեան» գրքին վրայ: Ահա հրատարակութիւն մը, զոր հեղինակը, էջ 293, «դասագիրք» կ'անուանէ. — «Դժուար է այս համառօտ Գառնիէի մէջ մանրամասն բացատրութիւններ տալ, եւն եւն —, եւ 16 Գառնիէ բաժնած է, եւ էջ՝ 64 իւր աշակերտներուն կ'ըսէ «անցեալ Գառնի սկիզբն ես ձեզ ասացի, եւն եւն: Հետաքրքրուեցանք այս Գառնիէ կարգաւոր ձայրէ ի ծայր, եւ երկու կապկածներ արգելք եղան՝ մեր մահաց մէջ Գառնիէ բաժնի ստուգութեան. նախ՝ դասագիրքէ մը պահանջեալ յատկութիւններն ի զուր փնտռելիք, չգտանք. վասն զի հառաժան մեթոտը՝ վաղուց արդէն աներեւութացած է դպրոցական հորիզոնէն: «Մանուկները» ինչպէս կ'անուանէ հե-

1 Գեղամաններն խեցգետինը (Krebs) կը նշանակէ նաեւ քարկեղ, եւ Backisch ասակելու. ձուկ, նաեւ չափահաս աղջիկ: Բժշկութեան գիտելու ուղիքն անպայման է...

դնակը իւր ենթակարեալ աշակերտները (տես Յառաջ. Ա. եւ Բ. էջ) այդ ճառական ասացածներէն կը զուարճանան, այդ, բայց իրենց միտքը չեն պահել բան մը: Երկրորդ իւր դասագիրքը Տարկուս, ամեն Հասակի աշակերտաց համար չէ. ուստի եւ ստիպուեցանք հարցնելու մենք մեզի. որ աստիճանին «մանուկների» համար է այդ գիրքը. միջնակարգ դպրոցներու ստորին դասակարգներու համար, թէ «Ժողովրդական», կամ «մայրենի» կուռած դպրոցներու համար. եթէ առաջիններուն համար է՝ գիրքը նպատակն շատ վար է, վասն զի, ի հարկէ, միջնակարգ դպրոցներու աշակերտները կարգացած պիտի ըլլան, թէ ինչ է տունը, ծաղիկը պրտուղը, եւ բուսաբանութեան մէջ իրագրական դաս (leçon de choses) սորվելու հարկաւորութիւն չունեն, ինչպէս ըրած է հեղինակը, երկրաբանութեան վրայ, էջ՝ 155—157, թըղթագործութեան վրայ, էջ՝ 248—251 եւ ուրիշ շատ մը ուղեւորութեան վրայ երկայն ճառելով: Իսկ եթէ Ժողովրդական դպրոցաց համար է, այն ասուն նպատակէն շատ վեր է. վասն զի մայրենի դպրոցաց մէջ դեռ աշակերտը տնկոց վրայ մանրամասն ծանօթութեան խնայաս չի կենար ըլլալ, ուստի եւ միայն տնկոց արտաքին ձեւերու վրայ ընդհանուր գաղափարներն առնելէն ետքը, անհատ տնկոց նկարագրութիւնը կը սորվի. բայց ոչ ոսպնեաններով եւ մանրագիտական զննութիւններով, որ, ինչպէս յայտնի է, տղեկէ մը պահանջու գիտութեան շատ վեր է: Եթէ այս կէտին ուշադրութիւն դարձուցած ըլլար Յ. Հեղինակը, եւ անոքեն ոչ թէ վրացներէն գիրք մը, այլ շատ մը բուսաբանական՝ այս կարգի դասագիրքեր, ունենար, ստուգիւմը ըսածին կը համադրուէ: Թեպէտ յառաջաբանին մէջ էջ՝ 9. Պօլ Բէրի (Paul Bert) հետեւած կը հրատարակէ ինք զինքը, բայց ասով ոչինչ կը փոխուի մեր խնդիրը: Գաղղիացի մեծանուն հեղինակը ստորագրութիւն ունի միշտ նպատակաւոր կազմել իւր գիրքը՝ պատշաճեցունելով իւր ընթերցողաց գիտութեան հարմարութիւն (niveau): Ժառանգան-մեկնողական եղանակը կը գործածէ իւր Enseignement scientifique, (sciences naturelles et physiques) գրքին մէջ, սակայն պէտք է միտ դնել, որ յախուռն Բէր գրքի մէջ չ'ամբողջուի այն ամենայն՝ որ կրնայ քնական գիտութեանց վրայ բուսիլ, այլ կը բաժնէ պատրաստողական տարի, առաջին տարի, երկրորդ տարի եւն եւն, որով եւ աստիճանաւ կը զարգացնէ աշակերտին միտքը: Բայց մանաւանդ

յատկութիւն մ'ունի Պօլ Բեր, որ բոլորովին վերպած կ'երեւի մեր Հեղինակին աչքէն: «Մանուկների» միտքն, ի հարկէ չէ կարող այն ամեն բան՝ որ ուսուցչէն կը ընդ գաստուութեան ժամուն, պահել անմոռանալի. ուրեմն ինչպէս կարող են օգուտ քաղել ուսուցչին դասերէն, եթէ իրենց գրքին մէջ չկայ, ամեն դասի վերջը համառօտ գողում (résumé), որով ի վիճակի ըլլան օգտակարագէս պատրաստել իրենց դասերը: Ուզեր է հեղինակը գիրք մ'ընծայել հասարակութեան իւր արդիւնք իւր «քսան տարուայ դասատուութեան» (Յառաջաբան էջ՝ Ա.): Բայց պէտք էր չմոռնալ, թէ զատ է «քսան տարի» դասախօսել, եւ կարելի է մեծ յաջողութեամբ, եւ ջամ գիրք յորինել, մանաւանդ դասագիրք: Գայտ մեր հանած եղբաւ կացութիւնն այն է, թէ գիրքը իւր դասագիրք «մանուկների» ձեռքը, բոլորովին նպատակ է եւ՝ անպատիւ, այլ առ առաւելու ուսուցչաց ձեռքը միայն իւր Hilfsbuch der Botanik, կըրնայ ծառայութիւններ մատուցանել: Եւ զարմանալի է Հեղինակին խառնաձեռնութիւնը, կարծես մեր մինչեւ հիմա մատուցող ըրած ամեն թերութիւնները կ'ընդունի երբ կ'ըսէ. «Թեեւ գրքովիս բովանդակութիւնն իւր քաղաքականութիւնն չէ համապատասխանում մեր երեւոյցական-ծիտական դպրոցների (ուրեմն տեսակ մը Ժողովրդական-մայրենի դպրոցներու) համար կազմուած Ժողովի, բայց եւ այնպէս կարեւոր ենք, որ այդ դպրոցների ուսուցչները կարող են բուսական նիւթ ստանալ նորանից բուսագիտութեան թափանչ, իսկ մեր հոգեւոր ուսումնարաններում կարող են նորան ամբողջագէտ գործընել (?) փոքր ինչ լրացնելով մի քանի դասերի (եւ ինչն ոչ ամեն դասերու) բովանդակութիւնը» (Ետաւ. էջ՝ 9. Գ.):

2. Աննակարգի հրատարակութիւն մը ուրեմն, որ հրատարակուած է հրատարակուած ըլլալու համար, որ կրնար թերեւս փոքր ի շատէ գործածական ըլլալ, եթէ չունենար ուրիշ բազմաթիւ թերութիւններ, որոնք քանի մը համար մատուցող պիտի ընենք, գիրքը յանձնելու համար, ոչ թէ ուսուցչաց՝ այլ Յ. Հեղինակին ուշադրութեան:

Տփղիսի Հայոց օտար կամ եւրոպական բառեր գործածելուն շատ հակառակ չենք, քանի որ իրենց գրականութեան ոգին օտար բառերէ աւելի սնունդ կ'առնու քան հայկական բառերէ. բայց համարիտ չենք կրնար ըլլար յայտման չափանշաններ: Այդ չափանշաններ

թեան օրհաճար կը հանդիսանայ Յ. Հեղինակը, եւ կ'ուզէ իւր այս օրհաճար-նիւնն հաստատել պատճառաբանութեամբ ալ, որ, սակայն, շատ անտեղի է. վասն զի, ինչպէս աւելի վար պիտի հաստատենք, կը խախտէ հայերէն լեզուի ուսումն, եւ — հայերէն գրքերու հրատարակութիւնն իսկ աւելորդ գործ մը նկատել կու տայ: Ահա թէ ինչ կ'ըսէ Հեղինակը. «Քսան տարուայ գաստառութեանս փորձը մեզ համոզել է» որ մանուկը սիրով է ընտելանում այս նորանոր բառերին ու ոճերին, «բնէ Եւրոպէն Բնէ Բնէ» օգտի խորն նորա լեւելաց հաճող, որովհետեւ գիտութեան վերաբերեալ հայկական տերմիններ չգտնելով, պարտաւորած ենք եղել նոցա կազմելու կամ թողնելու օտար հնչիւնով: Ինչէն այս աւելորդ է — հակասական փորձը, ինչո՞ւ ընտելացնել մանուկը օտար բառերին ու ոճերին, «որոնք եղել են մինչեւ անգամ խորթ նորա լեւելաց համար»: Եթէ նոր պիտի ընտելանայ մանուկը, լաւագոյն չէր այն «նորա լեւելաց խորթ» «տերմիններին» տեղ՝ հայական բառերու ընտելացնելը. . . . Հեղինակին այս ինքնակամ խոստովանութիւնն, ստուգիւ մեկնութեան չի կարօտիր: Եւ հեղինակն այսպէս վարուելու պատճառ է ունեցեր. «հայկական տերմիններ չգտնելով. . . . օտար հնչիւնով թողել է»: Շատ ինքնազատահ ըլլալու է Յ. Հեղինակն, որ առանց հայերէն գրուած բուսաբանութիւն մը աչքի առաջ ունենալու, առանց բառագիրք մը թերթելու յօգնութիւնն յանձն առնելու, վճիռ կ'արձակէ, թէ հայերէն «տերմիններ» չկան: Այդ գիրքը քննելու ձանձրութիւնն ազատ կը կացուցանէր զմեզ Յ. Հեղինակը, եթէ «ինչի անձնագիտ են, կարճ նախադասութիւնը գործածէր անկեղծութեամբ, որ շատ աւելի ճիշդ կ'ըլլար, քան բուսաբանութեան պէս ընդարձակ գիտութեան մը, որուն բաւական նիւթ կը մատակարարէ հայ բուսաբանութիւնն իւր թէ՛ մատենագրական թէ՛ ռամակական» եւ — թէ ֆորթադոնիստը՝ գասագորցը եւ բառագորցը մէջ, նուիրագործեալ բառերով: Եւ Յ. Հեղինակն մեծ արդիւնք ունեցած կ'ըլլար, եթէ իւր մատենին մէջ ըստ կարի ճշգրտութեամբ սխալ համարածներն, եւ ասով իւր գիրքն գոնէ օգուտ մը մատուցանէր ուղղակի՝ բուսաբանութեան, եւ անուղղակի՝ հայ գրականութեան:

Միթէ այս ճամբէն գացած չեն երեւելի եւրոպացի բուսաբանք. հոն ուր անկարելի է ճիշդ «տերմինն» գտնել, գործածած են լատին

ներէն կամ ուրիշ լեզուի բառն անփոփոխ, բայց եղածներն յարգած են եւ պահած: Շատ բան նուիրագործողն ակնթիւ փորթադոնիստ է, հայերէն բառ մի սկզբան անդ. «խորթ» կու գայ լեւելաց, բայց ի վերջոյ գործածական կը դառնայ, այսպէս floraj գիմաց՝ «բուսաբանութիւն», բառը, էջ՝ 100 եւ ուրիշ շատ տեղեր, եւն են: Ինչ հարկ էջ՝ 237 եւ 239 «գարշին», տաճկական բառին «ընտելացնել մանուկը» երբ «գարշինիկ» կամ «կինամին» բառն արդէն իւր սովորական կը գործածուի. եւ «կինամինը» Հեղինակին բառացանկին մէջ կը պատկերանայ արդէն. «Հինարի» էջ՝ 57, տճկ. լեւել. ուղեւ: Նոյնպէս որ հայը չի գիտեր թէ «մաղտնոսը», էջ՝ 239, 265 նոյնպէս տճկ. եւ ռաբի ձեւ է, բուն պարսկերէն ձեւն է՝ Բիւթ Նիւլու, որուն հայերէն կ'ըսենք «աղապեղ», կամ «քեւակարոս». նոյնպէս շատ գեղեցիկ ձաջակի ապացոյց չէ «ընտելացնել մանուկը» տճկ. «լոփերին», էջ՝ 10, 215. «բաֆէզեա արնոլդի», էջ՝ 52 եւ այլուր, որուն «հակայածարիկ» անունն շատնց ի գործածութեան է: «Զխուս» էջ՝ 52 հայերէն՝ ցանկորթ, ցանկորթենի, որուն մէկ տեսակն է մեծտերեւեան պատատուկը՝ Ampelopsis hederacea. «գիշերագեղ կակտուսը», էջ՝ 55, որուն «կակտենի» ձեւն արդէն ի գործածութեան է. իսկ «գիշերագեղ» անուշտ յարմարցուած է գերմ. Fackel (Distel) բառին վրայէն որ «ջահ» ըսել է, եւ կամ լատին. Cereus (grandiflorus) որ «թագուհի գիշերի», կ'անուանուի: Իսկ էջ 97 «գիշերագեղը» կը գործածէ «ցայգածարիկ, կամ գիշերաղուարձի» տեղ, գշ. belle de nuit. «Բիւս» էջ՝ 244, տճկ. բառին հայերէն կ'ըսենք՝ հերիւն. «Թող» էջ՝ 248 ոչ թէ իւր հիւանդութիւնն որթմանի, ինչպէս Ռուսահայը սովորաբար կը գործածեն, այլ իրեն հասարակ խոյն. «Թողնը եւ կեղտից», «բառար» էջ 58, Adansonia digitata, որուն կ'ըսենք «յաւակտի». «Լեմա», էջ՝ 62. որուն գերմանացիք Wasserlinse, գաղ. lentille d'eau կամ de canard, եւ հայ բուսաբանութիւնները կ'ըսեն ջրոսկն կամ եթէ կ'ուզէք ջրային ոսկ. տ. (եւ Նորայր, գշ. հայ, բառագիրք) եթէ «լեմա» բառին տեղ գերմանացիք Wasserlinse կը գործածեն, ինչ զիստ եթէ մենք ալ «ջրոսկն» ըսենք, ինչպէս սովորական եղած է ըսել: «Մանթար սունկ», 274, կամ պարզապէս «մանթար», 275, Դաւիթ տաճկ. սունկ ըսել է. «կարտոֆիլ» 79 եւ միշտ. եթէ գաղղ. pomme de terre կ'ըսեն եւ հայք՝ գետ.

նահնձոր, ինչու այդ “կարտոֆիլ” Kartoffel սովորական գետնահնձորը վանէ. յայտնի է թէ տաճկ. “եէր էլմասը” տարբեր է: “Պարսիստամ” 110. Թանձրաբերան. “դէնգրորիում”, 110. “Եւրոստամ” 110, զոր կը մեկնէ. “Թարգմանաբար նշանակում է “ձեռք բուն”, ոչ այլ “յեւ-բեւ-ն” — “օփկարին” 111 (յն. ὀφει-αρίον). մէք կ’ըսենք “օձակարին, օձի շաման”, արդէն հեղինակը կը ստորագրէ “կը տեսնենք պողի մէջ սերմ, որ դուռն է ոլորում Է ընկ պէս, ուր առանձնապէս նշմարելի են գլուխ, բերան, աչքեր”, “զամբաս” 119, Iris germanica. ոչ. “զամբաս” աճկ, շուշանն է. իսկ Iris germanica է “հրիկ կամ Թրաշուշանը”, “Օրինոյի կուրաբէ բոյսի հիւթից պատրաստում են սարսափելի “սթրիչնին” Թոյնը, 111, իսկ էջ՝ 241, “կոճաղակի պողնեից պատրաստում են սարսափելի “սթրիչնին” Թոյնը, “սթրիչնին” յն. բառը, գլ. strychnine, գերմ. Strichnin հայերէն՝ բնամորմն է, “սարսափելի Թոյն”, իսկ “սթրիչնին” 6 զանազան տեսակներով ծառատունկ է. “պրէրինբերի մէջ” 111, 112. իսկ “123, պրէրիան կամ հիստիսային Ամերիկայի անապատը”, prairie, նոյն իսկ հիստիսային Լեյստիս Բոյսի անապատ էն: “Գերատունիա” 266, իսկ ցանկի մէջ՝ ցերատունիա (cerotinia siliqua) հայերէն՝ “եղբերներն” է. այսպէս թէ բառագրիներն եւ թէ բնական պատմութիւնները. գլ. caroubier (եւ ոչ՝ carroubier) commun կամ à siliques. “Ազափա” 124—125, ունէինք “հարիւրամեան հալուն, ամերիկեան ազափա, վերքեր կազմեցին նմանութեամբ” “պերձածաղիկ”, հիսպ. Ծ. Հեղինակն կը փոխադրէ “ազափա” ձեւով. բայց, ի բաց առեալ բարդ բառերէն քանի մը հատը՝ ինչպէս, զոր-ազար եւն եւն, ճիշտեալ բառերուն մէջ՝ երկուսն է մէջ և չի գրուիր. օր. սուսն, սուս, եւն եւն: Ար պահենք Բոսնի հայաձեւ վերջաւորութեամբ: “Իւկա” 124 (Jucca) ունէինք “արմաւաշուշան”, կամ ըստ տառագրութեան օրինաց պէտք է գրել “Գուկկա”, էջ 162 “լըբու սեւ”, էջ 163 եւ 257 “լըբա” իսկ էջ 240 “լըբա”. “սիբեկ” 264 Scorzonera hispanica ունէինք գուռի, Նորայր սեւարմատ, իսկ Հ. Ա. Ալիշան սեւեղեղեի (??). Հեղինակն կու տայ մեզի իւր “սիբեկը”, Նորայր կ’ընտրենք. “Դրոբերա” էջ՝ 213, ունէինք “աւրեգոլ”, իսկ D. rotundifolia բոլորտերեւեան ցօղաբոյս: “Տուեա” 268 (փոխանկի Թոյնա) thuya officinalis. ունէինք սաստկահոտ նոճի կամ

խաւիւն, ինչպէս ամէն լեզու ունի arbre de vie, Lebensbaum.

Եթէ այս ցանկը շարունակենք, կը ստիպուինք յայտնի ձանձրացընել մեր ընթերցողները: Հայ բուսաբանութիւնն երբեք յառաջագիտութիւն չ’ունենար, եթէ ամէն հեղինակ կամ աւելի — թարգմանող, ծանօթ բառերու տեղ՝ օտար բառեր “ընտելացնել, կ’ուզէ “մանուկներն”, Գոնէ եթէ օտար բառին գիմաց սովորական գործածութեամբ դնենք, այն ատեն ազատ են ուզողներն ըստ կամի ընտրելու. բայց հեղինակը Նորայրութեան բաղձանք՝ նոյն իսկ իւր գրքին մէջ գաւառական բառ մը գործածելու ստեն, ուշադրութիւն չի դարձըներ, թէ գաւառական բառ մը այն ատեն միայն կրնանք ընդհանրացնել, երբ անոր համապատասխան գիտական բառ չ’ունինք. մանաւանդ շատ գաւառներու մէջ նոյն բոյսը տարբեր տարբեր անուններ ունի. Ռամիկ ժողովուրդը գրեթէ ամէն ազգաց լոյս, անծանօթ տունի մը տեսած ատեն, իւր լեզուաւ անոր անուն մը կը դնէ, եւ սովորաբար իրեն ծանօթ անանոց վրայն նմանութիւն մը կը գտնէ եւ կը պատշաճեցնէ անկին. բայց ժողովուրդեան այս բառագիտական ցանկը փոխադրել գրագիտական ասպարէզը, այնպիսի անպատեհութիւններ ունի, որ առողջ մտաց եւ. ճշակագիտութեան հետ երբեք չ’են կրնար միաբանիլ: Այս ժողովուրդն անգիտակցաբար կը հայցի միայն անուն մը, իւր ծանօթութեանց հորիզոնն անուշիւ կարեւորը, բայց գրագէտն հարկ է որ գիտական անուամբ փոխանակէ այն անակին գիւար: Հարկ է նշանակել բոյսի մը ժողովրդական անունը, բայց ոչ եթէ գիտութեան սահմանները փոխադրելու համար, այլ անկող ծանօթութիւնն աւելի գիւրամատչելի ընելու համար նոյն անակին. այսպէս գիտութիւնը “սղանք” կ’անուանէ լա. Aristolochia climatis տունիկը (եւ ոչ ըստ Հեղինակին՝ Aristolachia climatis), որուն այլեւայլ տեսակներն են՝ կազմորեն, զեւկանգը, վայրի-նարդին, իսկ ժողովուրդը՝ “սղանք” չգիտնալով կազմած է միշտ ծանօթ անանոց մը անուամբ “գայլու ականջ”, արդ “գայլու ականջ” ուլ պէտք է աշակերտաց մէջ (եթէ կը ձանձնան “գայլու ականջ” տունիկը) գիտական “սղանք” բառը. եւ ոչ գրագիտական պատիւ առ բուսաբանութեան մէջ գայլերու, էշերու, կոպերու, արջառներու եւն եւն, անուններու. այսպէս է ժողովուրդեան “գայլու թիւ” անուանածը, էջ 276, որ զարմանալի զուգահեռութեամբ գաղղ.

նամիկն ալ pet կամ vesse du loup կ'անուանէ. բայց գիտական բառացանկին մէջ bovine աւանդելը կը պահէ. նոյնպէս այս անձոնին բառին տեղ պէտք էր "փոշետունի բառը պահել". նոյնն իմացիր "իշակաթլուկ" (sic) 118, 119, 222 եւ ուրիշ տեղ. որ պիտի ըլլար ըստ Գ. Գ. Սրուանձանեանցի "Մասնաւայ", էջ՝ 445 եւ 446 "իշակաթլուկ", որ աւելի իմաստ մը կ'ունենայ: Արդ euphorbia բառին գիմաց ունինք արփարփին, կազանշան բառը. ինչ հարկ այս ճաշակաւոր բառերը թողուլ եւ "իշակաթլուկներու" սիրահարել. "իշակաթլուկ" 97 եւ 183 (զոր երբեմն փոխ երբեմն կոլ կը գրէ) մեր ցոխոտ կամ ցաղգալան է — Oenothera.

3. քննենք ստնցմէ քանի մը հատը. այս գլխին տակ կը քննենք Յ. Հեղինակին նորակազմ բառերն ալ:

"Հառապատեսներ", էջ՝ 47, ինչու չենք ախորժիր քան թոյն հայկական բառը, զոր ունի եւ. նորայր՝ glume կամ gloume բառին դիմացը: Ի՞նչ՝ 48 "ծաղկապատան", որ էջ՝ 126 եղած է "ծաղկապատ", իսկ էջ՝ 256 "ծաղկապատաւ". հարկ էր սովորական "փեծնէր", պահէ: Յրդիկամ ցիրդ, կամ ցրդինի Juniperus ex-celsa, հեղինակը կը գրէ միշտ ցրդին տես էջ՝ 40, 144 եւն եւն. էջ՝ 238 "կտուահատ", որ պէտք էր ըլլալ եւ է ցանկին մէջ կտաւատ. էջ՝ 53 "միասնի բոյս", որ պէտք էր ըլլալ մեծատուն, երկաւուն եւն եւն: Humulus lupulus, գլ. houblon, սովորական դարձած է "գայլուկ", կամ "հմուկ", ըսել. Յ. Հեղինակը կը փոխանակէ այս սովորականը՝ "ժղապատ", էջ՝ 82 եւ 225 բառով, անշուշտ նոր բարգոյթին մը: Հայերէն "սինձ", բոյսը (Tragopogon pratensis) կը փոխէ էջ՝ 183 քօշմորուք, իսկ էջ 97 եւ 98 քօշմորուք բառով. որմասնիկ պատիճներուն՝ որուն ծիլ կամ գնդակ կ'ըսենք, հեղինակը՝ բուճուճ, անունը կու տայ էջ՝ 85. պէտք էր մասնանագրական "խիլը", բառը պահել. ա. Բարս, վեցոր, էջ՝ 87. կամ սովորական "գնդակ", բառը, ա. Բարս, վեց. էջ 95, որ հայ թարգմանիչը կ'ըսէ. "որպէս մանեալ պատի" "գնդակ", զորթոյ, նոյնպէս Եփրեմի Թարգմանութիւն Ա. Հատոր էջ՝ 126. "գնդակ որթոյ", (Համմաստէ նաեւ. Վոշ. Ընծ. տպ. վիճենա էջ՝ 152, 216 իւն եւն.) ունինք նոյնպէս "խորձուիլ", բառը ստորին մասնանագրութիւնէն. ինչպէս գտած պոսպիսի բառերու գիմացը՝ բուճուճ, մը գնել, Բուճիլ ինդիք կրնայ ըլլալ: "Հակագիր", (gegenständig) տե-

րեւը չի հաւնիր Յ. Հեղինակն եւ կը դնէ "հանդիպակադիր", էջ՝ 91 երկայնածեւը: Իսկ. թրմուս (փոխառուէլ բառ) կամ եգիպտոլուն բառը կը փոխէ եւ կը դնէ "գեղին բակլայ", 96: Ի՞նչ՝ 97 "գուլիսապան", իսկ ցանկի մէջ "գուլիսապահ", որն է ճիշդը, մեր կ'ըսենք սար՝ գեղձ (convolvulus anagallis). Ժողովուրդը եւ գրագէտը կ'ըսէ տըրուկ(իտո) կամ տըրկնի, իսկ Հեղինակը՝ "ծիծաղենի", էջ՝ 97. պարտեզներու եւ մանաւանդ հովասուն տեղեր կարմիր կամ կապուտ ծաղիկով մանրիկ բոյս մըն է. անշուշտ գեղեցիկութենէն հրապուրեալ "ծիծաղենի", անուանած է: Malricaria Chamomilla որուն գիտական բառն է երիցուկ կամ անթեմ (Հ. Ղ. Ալ. անթեմ), այլեւայլ գաւառականներ զանազան անուններ կու տան, այսպէս խնձորխոտ, կուծուռի (վերջինս եւ բժշկարանաց մէջ), հոշոշ, հոշոշիկ, իսկ խոտորփուր՝ օշոշ. հեղինակը թող կու տայ սովորական "անթեմ" կամ երիցուկը, եւ ամէն տեղ կը գործածէ միայն "հոշոշ", ա. էջ՝ 98, 188 եւն: Մորշը (Malva silvestris) կը փոխուի եւ կ'ըլլայ "փիփերթ", Սրուանձան. "Մասնաւայ" 442 կը գրէ "բիրեդ", էջ 188. բայց ուրիշ մը կրնայ սովորութեամբ ուրիշ գաւառականի "բաղբուկը", կամ "հացուպանիք", կամ "աղբուկուկ", ըսածը գործածել, եւ ա՛յս կը ծնանի խառնաշփոթութիւն մը գաղափարաց: "Եղաճաղիկ", 102 իւն տեղ. գերմ. է Schmalzblume կամ Butterblume. Ժողովուրդը կ'ըսէ եղաճաղիկ կամ ճարպածաղիկ, բայց — գերմանացի Ժողովուրդը եւ ոչ հայը: հայը կ'ըսէ գորտնուկ կամ հարսնուկ, իսկ Հեղինակը՝ "հարսնուկ", բառը սեպհականած կ'երեւայ միայն մէկ տեսակին որ է Anemone ranunculoides. "Ըրի", 104, գաւառական լոքքի. պէտք էր գրական զբոսութիւն առած "թմբի", բառը պահել, կամ գոնէ ճշգրտութեան համար "լրբի", վրայ աւելցնել: Դանթ "վարսակին" տեղ՝ Avena sativa, Հեղինակը կ'ըսէ "խրբուկ", 104, 105. ցանկի մէջ վարսակ բառը չկայ. գործածած է միայն իրբուկը մեկնելու. պէտք էր հակառակն ընել, այսինքն վարսակ բառը իրբուկով մեկնել, "մանուկներ", հասկըցնելու համար: Մշեցին ալ իրբուկի տեղ կը գործածէ "կաշուկ", ուրեմն ի՞նչ պիտի գործածենք. պահեցու ենք մեր հնաւանդ "վարսակը", Հաճարին տեղ միշտ կը գործածէ "աճար", 105, 215 եւն եւն: "Կաւառանդար", սովորականին տեղ ունի էջ՝ 184 "խաճաղիկ" (բա-

զածաղիկ): "Ելափի, տեղ կը դնէ "իծամորի", էջ՝ 190. ունիք եւ "խմորուկ", ինչո՞ւ չպահանջեք "եղակ", գործածականը: "Գաղձ կամ կտաւ-գաղձ" սովորական բառին տեղ կը գործածէ Նոր ռաւկորէն մը՝ "բաթտեմանի կամ գայլ-խոտը, 214, 225, գայլխոտն ալ բաւականատարածութեան է ի գործածութեան, իսկ ցանկին մէջ կը գրէ բթտեմանի, ո՞րն է ճիշդը. իսկ էջ՝ 262 կը դնէ կովացնեմակ (բաթտեմանի). յայտնի է թէ զատ է կովացնեմակն եւ զատ՝ բաթտեմանի: Պաղպղկ, սրոհունդ կամ լատ. *Silva hyperici* (Hypericum perforatum) որ հաստատուն դրոշմ մ'առած էր ի գործածութեան, սկսաւ "մկան աղիք", ըստիւ, կենդանաց տարածում սիրաւ. հարութիւն. իսկ հեղինակը պաղպղկը չի հաւնիր, եւ կը փոխանակէ "ինձորածաղիկով", էջ՝ 265, Նոր շփոթութիւն մը յարուցանելու համար "Մասնոցնիւ", 220 փոխանակ ըսելու ծիրանեղջյն մասնեմուկն, կամ ըստ "Նորայրի" մասնեղջյն. "սեւ վրաց կոճիւ", 220. բառն է "վրացի կոճ կամ կոճ վրացի", բայց ոչ "վրաց կոճ", որուն հեղեպորոս ալ կ'ըսենք — *Helieporus niger*. "որում", գրական, մասնեմագրական, Ժողովրդական բառին տեղ "գիծ հաց, 220 գաւառականը:

"Աղբային խողովակը, 220, 222 եւն. ինչո՞ւ չըսենք պարզապէս "աղիք", որ բաւական լուսաւոր է: "Ախորս սունկը" 221 *agaricium* է, ագարիկոն եւ ոչ ախորսն: "Վարդակահաշ, 221, ունիք փննայ, պտիկ, կամ՝ ռամկորէն գործածական ծափկոտուկը, աւելորդ է չորրորդ բարդութիւն մը: "Մղամուշ, 225, բառն է մղամուշ, "մղամշճի, ճագո՞նն է կամ սսնձուկը. "սխի-սխի", 226, մեր երեքնուկն է: "Ճարճատուկ, 232, 264 գաւառականն է ճարճուկ. լաւագոյն չէ՞ր պահել եղբոր կամ (վարի) եղբորդու:

Աւելցրենք այս կտորին վրայ երկու կէտ ալ: Նախ. Հեղինակին գրքին մէջ կան շատ բառեր, զորոնք չենք գիտեր թէ ինչ նշանակութեամբ գործածած է, քանի որ գրքին ետեւն աւելցուցած բառացանկին մէջ նշանակութիւնը գրուած չէ. եւ այս բառացանկի մը յօրինուածին ըստ թերակատար ըլլալու նշաններն է: Ահա քանի մ'օրինակ. "գիրլեանդները, 107. անշուշտ գլ. *guirlande*, որուն հայերէն դրասանդ կ'ըսենք. "ղափա, 108, "ղափներ, 129, 137 եւն. կոփի՞ն է. չենք կարծեր, վասն զի կոփի կամ կոփենի (խահուէի ծառի) տեղ կը գործածէ "ղահուէ, էջ՝ 232, 336 եւն. եւն. "դիս-

տի, 117, "կիցելիս, 117 եւն, ասոնք ալ չկան բառացանկին մէջ: "Լէպիդանդրին, 151. յն. *λεπιδανδροσ*": "բայելիւը, զյիւն-սուիւքի, ջանգիւը, 132. սաքսաուկ, 131: Երկրորդ կէտը. բառարանական յատկացեալ բառեր — "տերմիներ, ըստ հեղինակի — կը փոխուին, եւ այնպիսի բառերով կը փոխանակուին, որ եւ ոչ հեռուանց նմանութիւն ունին. քանի մը օրինակ. ա) գլ. *étamine* = գերմ. Staubgefäss = ործայ, առէչ կամ փռչոյ անօթ. բ) գլ. *pistil* = գերմ. Stempel = իգայ կամ կնիք: Արդ Հեղինակը երբեմն ա) փռչոյ անօթ (փռչանօթ) կը գործածէ. եւ երբեմն առէչ, ա. էջ 255. ճիշդ է. հասարակ շերտն "շաղամաթ" բառը կը գործածէ գերմ. Staubfaden, կամ Träger բառին դիմացը, արդ չփոփոխեն ազատ կ'ըլլային եթէ "ործան, կամ "փռչոյ անօթը, գործածուէր իբր Staubgefäss, եւ առէչը՝ որ դարձեալ "շաղամաթ", բառին պաշտօնը կրնայ կատարել, սեպհահանուէր Staubfadenի եւ Հեղինակը այս շաղամաթ մասնեմագրական բառը թող տար հանգիստ իւր հասարակ գերման նշանակութեանը մէջ: Որձային փռչելից մասին գաւառացիք ռեւին "աման", բառը, շատ ճիշդ է, իբր գլ. *anthème*, գերմ. Staubbeutel կամ Anthere, որուն հեղինակը դարձեալ "փռչանօթ" կ'ըսէ, որով կը ստիպուիք իրեն ըսել թէ անօթ՝ գերմ. Beutel չէ, այլ Gefäss, ուրեքն միայն չիօթ գաղափար կրնայ նմանիլ ասկէ:

բ) "Իգայ. ին տեղ կը գործածէ "վարսանդ, բառը. ըստ կազմութեան լաւ բառ մը բայց նշանակութիւնը. "վարսանդ" կը նշանակէ գաւառական "սանդիդոտոն", եւ ոչ պարզապէս սանդ: Սերմարանը (ձուարանը) եւ սպին իրարու կցող մասը՝ Նորայր կ'անուանէ սլաք, իսկ մենք՝ "գրոց", իբր թարգմանութիւն՝ style յն. բառին, իսկ հեղինակը՝ ստնակ, որ անուի լիսեռն, կամ առանցք է, եւ ինչ ահագին նմանութիւն. փքրիկ "ծիլ", մը եւ "ստնակ", մը:

Եթէ կանոնաւորել ուզենք այս բառերը եւ չիօթ գաղափարաց տեղի չտալ, կ'առաջարկենք իմաստներն այսպէս որոշել.

Ա) Staubgefäss, étamine = ործայ, կամ փռչոյ անօթ.

ա) Staubbeutel, anthème = աման.

բ) Staubfaden, կամ Träger, filet, stanimal առէչ.

Բ) Stempel, pistil = իգայ.

—) Fruchtstock *կամ* Eierstock, ovaire == տնկոց համար՝ սերմնարան, իսկ կենդանեաց համար՝ ձուարան։

բ) Griffel *կամ* Staubweg, style == սլաք *կամ* գորգ։

գ) Narbe, stigmatе == սպի։

Ասով կրկնաբ բուսաբանութեանց եւ բառագրերու մէջ տիրած անհաստատութեան եւ անորոշութեան վերջ տալ։

Ըստ այսմ՝ որ. աղ. Հեղինակի էջ 41 այս կտորը. «Սիսեոի վարսանդը թաք է կացել առէշքների շղարակութիւնից կազմուած խողովակի մէջ», աւելի լուսաւոր դարձուած մը կ'անուռ, երբ ըսենք, Սիսեոի իգան թաք է կացել որձանների տռէշքներից կազմուած խողովակի մէջ»։

Ուսուցիչ մ'իսկ (եւ ոչ «մանուկները») շատ դժուարաւ պիտի կարենայ նորահար բառերու նշանակութիւնը ճշդիւ իմանալ, եթէ լաւ չքննէ հեղինակին բառերն եւ իրարու հետ չհամեմատէ, քանի որ գոնէ լատիներէնն, որ բուսաբանութեան եւ բոլոր բնական պատմութեան «տեղամիջնորդ» յատկացեալ լեզու է, չգտնէ հայերէն բառերու դիմացը։ Եւ ասոր զանցառու գտնուած է Յ. Հեղինակը։ Բնական պատմութեան ուսուցիչներու քննութեան կը թողուցը ընտրութիւնը, ինչ կրնայ ըսուիլ «կենդանական ինֆուորմիսմ», «բուսական թագաւորութիւն», եւ այլն, էջ՝ 13, 221 եւ այլուր, եւ լաւագոյն չէ՛ր ասոր յատկացուած «պետութիւն» բառը պահել։

«Փշպուկը» (ա. Մանանայ, Գ. Սրուանձ. տեանց էջ՝ 452), վայրի բանջար մըն է, իսկ Հեղինակը կը գործածէ Kätzchen, chalon *կամ* iule բառին փոխարէն. մինչեւ հիմայ կ'ըսուէր կատուակ *կամ* կատու, եւ այս բառը կը գործածէ հայ գաւառացին ուսենոյ եւն եւն. ծաղկին համար։

4. լատիներէն բառերու տառագարձութեան մէջ ուշադրութիւնը կը հրաւիրենք Յ. Հեղինակին քանի մը կէտերու վրայ, որոնց եթէ հետեւէր աւելի ստույգ գործածուած կը ըլլար իւր հաստատուն եւ արեւելեան տառագարձութեան, որ գիտնական բառերու մէջ մի միակ բնագոյնի տառագարձութիւնն է։

«Բորէա, 85, պէտք էր ըլլալ «կորէա» == Cobaea scandens եւ ոչ ինչպէս Հեղինակն ունի Cobaea scandans. «Էքինոցիստ», 85, իսկ ցանկի մէջ «Էքինոցիստիս», Echinocystis labiata, իսկ հեղինակն ունի՝ labata անշուշտ տառա-

սլալ, պէտք էր ըստ կանոնի ըսել էքինոցիստ, յն. ἐχινόζ, ε = ե, եւ ոչ ε = է։ «Գերատունիա», 266, իսկ ցանկին մէջ ցերատունիա, պէտք էր, ինչպէս վերն ըսինք, եղերներն բառը պահել, *կամ* տառագարձել կերտունիա. Նոյնպէս է «Ֆիլոստեցիա», 112, «ցերէուս», ցանկի մէջ, իսկ էջ՝ 124 ցերեուս. «ցիբէպս», 244 եւն եւն, որոնց մէջ անշուշտ ուստական արտաբերութեան հետեւած է։ Այս քանի մ'օրինակները բաւական են մեր ըսածը լուսաւորելու։

5. Բուսաբանութեան այս նախագիտելիքը կը պարունակէ այն ամէն բան որ կրնար բուսաբանութեան վրայը ըսուիլ. բայց կան քանի մը վրեպակներ, *կամ* այնպիսի ծանօթութիւններ որոնց ստուգութեան կը տարակուսիք եւ պատճառ ունիք տարակուսելու։

«Նուրիկի», 56 *կամ* Նուրիճի, բժկան *կամ* արատաւոր նուրիկ (Arum maculatum, եւ ոչ ըստ հեղինակին՝ masculatum) համար կ'ըսէ. «այս բոյսը գտած են Սուսարաւ կղզու վրայ», եւ այլն։ Մենք այս տունկը գտած ենք շատ անգամ Վիեննայի եւ Վ. Պոլսոյ շրջակայ անտառներու մէջ, իսկ Գ. Սրուանձտեանց (ա. Մանանայ, էջ 450) ի գաւառաւ։ Հեղինակը շփոթած է ակներեւ այս տունկը՝ Ներկարտակ *կամ* ուսելի տորոնի հետ (Arum *կամ* Caladium esculentum) որ հեղինակին նկարագրած ամէն յատկութիւններն ունի։ Պէտք էր այս անկին նկարագրութեան վրայ աւելցնել այն յատկութիւնն ալ՝ թէ Հարաւային կղզեխումբին վրայ մեծ կարեւորութիւն կը տրուէ ասոր՝ իւր տակարմասներու *կամ* ըստ հեղինակին՝ տակրիքներուն համար, որ աղիքանման նիւթ մը կը պարունակեն եւ տեղացեաց անհրաժեշտ պիտոյքը կը ըլնեն։

«Պիղանգա», 118, փոխանակ պիսանգ *կամ* ադամանթուղ։ Հեղինակը կ'ըսէ. «պիղանգա պատահում է միայն Վիետորիա Նիւանգայի լեռնային տեղերում, եւ հարաւային Նիւանգա լճին մօտ, որ է ըսել՝ Ափրիկէի հասարակածին տակ։ Ընդհանգաւան կը գտնուի այս տունկը եւ Ափայի ամէն արեւագարձային երկիրները, գլխաւորաբար Հնդկաստան, ուր իւր ծննդեան տեղն է, մինչեւ հիւսիսային լայնութեան 35 աստիճանը (ա. Գերոգ Բիլլ, էջ 161)։

Այդպիսի վրեպակներ, մանաւանդ լատիներէն բառացանկին գրեթէ մեծագոյն մասին սխալ տպագրութիւնն, եւ շատ նախնական պատկերներու սպագրութիւնն (այս պատկերներն կը կրեն վրացերէն գրեր, ի բաց առեալ 2

Հատը, էջ՝ 189 եւ 195, որ ստուգուի ոչ — Հայ
փորագրելի նախագիծ գրերն բլլալու են, կու
գան զմեզ մեր Համոզման մէջ Հաստատելու
թէ Յ. Հեղինակին այս գիրքն՝ ամենեւին
«20 տարուայ դաստառութեան, արդիւնք չի
կրնար բլլալ, այլ մեղի այնպէս կ'երեւայ որ
նուսերէն կամ վրացերէն գրքի մը բառական
թարգմանութիւնն է. վասն զի 20 տարին
բառական ժամանակամիջոց է ճանչնալու, թէ
ինչպէս պէտք է նշանակուի իրարմէ զգրք
մը, եւ թէ ինչ ընելու է, որպէս զի հայ
բնականութեան հիմունքներն աւելի նշանակալի
մը, եւ ոչ՝ եղած բառերն անստիւն ընելով, շատ
անգամ նոյն իսկ առնուի բառերով խղճել մեր՝
օտարին մօտ շնորհելու համար: Եւստանք թէ
«20 տարուան դաստառութեան, ընթացքին
պատրաստուած այս 302 փոքրագիր էջերէ բազ-
մացեալ գիրքը գտնէ «20 ամուսն» մէջ կրնայ
ըստ պատշաճի սրբագրուիլ, եւ Տփղիսի Հայոց
Հրատարակչական Ընկերութիւնն իրաւունք ունի
սրբագրութիւնը պահանջելու Հեղինակէն, որ-
պէս զի օգտուաւ ծառայութիւն մը մատուցած
բլլայ այսպէսով Պր. Քիշիմիշեան Ընկերութեան,
Ընկերութիւնն ալ՝ բուստարանութեան գիտու-
թեան հայ դպրոցներու մէջ:

Հ. Գ. ՄԵՆ.



Մ Յ Ը Լ Ե Ւ Մ Յ Ը Լ

Մ Մ Ն Բ Ը Լ Ո Ւ Բ Բ

Սոսկի յոսկոյն:

Սարգիսն հնարագէտ հանձարոյն այս
յանդուգն ու հսկայ գործը՝ մեծամեծ ու ան-
համեմատ արդիւնք յառաջ բերաւ. ըստ որում
աշխարհի փառապանութեան անձուկ գիծն
ու ստանանն շատ ընդարձակեց եւ եւրոպա-
կան նաւահանգիստներուն եւ Հնդկաստանի
մէջ եղած հեռաւորութիւնը նշանաւոր եղանա-
կաւ կարճեցուց: Եւստին 1894 ջրանցքէն անցան
3341 նաւ (1890՝ 3389, 1891՝ 4207, 1892՝
3559), ամբողջ ի փասին 7,659.000 տակա-
ռաշախ տարողութեամբ (մէկ մի տոննայի 1000
քիլոյմ): Այս նաւերէն 2405ը կը վերա-
բերին Անգղիոյ, 272ը Գերմանիոյ, 190ը Գաղ-
ղիոյ, 178ը Հոլանտայի, 71ը Աւստրիոյ, 67ը
Իտալիոյ, 50ը Նորուեգիոյ, 34ը Տաճկաստանի,
29ը Սպանիոյ, 24ը Ռուսաստանի, 10ը Նեփթա-

տոսի, 3ը Հիւսիսային Ամերիկայի, 1ը Բեղիւնոյ,
1ը Բարաբիւնոյ, 1ը Ժափոնի:

Ջրանցքէն անցնելու համար իւրաքանչիւր
նաւ սկզբի ժամ 10 ֆրանք կը վճարէ, նոյն-
չափաւ անձանց համար: Եւստին 1893 առնուած
մաքան 22,000.000 մաքը է. անցաւորաց թիւը
մինչեւ 186.495 բարձրացաւ: 3082 նաւ՝ ու-
րեմն 92 1/4%, գիշեր ժամանակ անցան, որով
հետեւ ջերմութիւնը ցերեկը գրեթէ անտանելի
է: Անցման միջին տեւողութիւնը 20 ժամ եւ
44 վայրկեան է: Այն տեղ նաւը կը խոտորի,
եւ ամեն մէկ խոտորման տեղն հեռագիր ունի,
որով պաշտօնապէս կը ծանուցուի թէ՛ նաւը
պիտի անցնի թէ ոչ: 1541ին մէկ տարւան մէջ
կը հասնուէր արեւելեան Հնդկաստան եւ ճե-
նաստան. այս օրս Մարսելլէն մինչեւ Փոնդի-
շէրի 22—24, ստորին Քաշինչեան (Սայգոն)
28—30, ճափոն (Նակասաթի) 39—43 օր կը
տեւէ:

Գիտելի թոյնը:

Շատ անգամ տակաւները ձիւթոտելէն
ետքը՝ գարեջրով մէջ ձիւթով կտորներ կը լողան.
ամենէն աւելի կը պատահի այս, երբ տա-
կառին մէջի ծորելոյն քանակութիւնը քիչ է:
Սովորաբար գարեջրու խմորներն ասոր մտադիր
չեն բլլար, այլ ձիւթը կը կլնէ, առանց իմա-
նալու թէ ասով իրենց կենաց կը վնասեն: Մար-
դուս մարմնոյն բարեխառնութեան մէջ ձիւթը
անհալ կը մնայ եւ անկանոն ձեւին պատճառաւ
կրնայ մասնաձեւ երկայնութեամբ վարազա-
ղեաց կցիլ, որով աղեաց բարբառում եւ պայ-
թում յառաջ կու գայ եւ ամենազառն տանջա-
նաց մէջ կը վախճանի մարդ:

Ն Ո Ր Ը Լ Ո Ւ Բ Բ

Հնդիկ եղեգն շինուած երգիւն մը:

Մօտերս Շանկ-Հայի Յիսուսանց եկե-
ղեցոյն մէջ երգիւն մ'օծուեցաւ, զոր ճննացի
կրօնաւոր մը շինած էր: Այս գործւոյս փողերն
ոչ թէ մետաղէ, այլ հնդկական եղեգն (bambou)
են շինուած, եւ որոնց հնչիւնն անհամեմատ
զմայլեցեցիչ է: Եւրոպայի մէջ ասոր քաղցր
հնչիւնն պէս սիրուն եւ անխնայ հաճոյ ձայն
չէ լուսած երբեք, կ'ուէ անգղիական թերթի
մը թղթակցը: Հնդիկ եղեգն շինուած երգիւնն
այս նիւթական առուակութիւնն ալ ունի, որ
գտնի երեքին երկուքը նուազ է՝ յետագայ
գործուած մետաղեայ փողերով երգիւններէն: